

Dil işarələrinin pragmatik qiymətləndirilməsi**Arzu Azər qızı Dadaşzadə***Azərbaycan Dillər Universitetinin müəllimi***E-mail:** arzu_dadashzadeh@hotmail.com**Rəyçilər:** filol.ü.f.d., dos. M.Ə. Hacıyev,
filol.ü.f.d., dos. G.T. İsrailova**Key words:** pragmatism, semiotics, philosophy, encoding, decoding**Ключевые слова:** прагматизм, семиотика, философия, кодирование, декодирование**Açar sözlər:** pragmatizm, semiotika, fəlsəfə, kodlaşma, dekodlaşma

Semiotika işarə və simvolların öyrənilməsi və onların mənasını necə çatdırması ilə məşğul olan elm sahəsidir. İşarələr burada əsasən sözlər, jestlər və şəkillər formasında istifadə olunaraq müəyyən mənalar ifadə edir. Bunlarla yanaşı, semiotikanı həmin mənaların işləndiyi kontekst, mədəniyyət və iştirakçıların statusları da maraqlandırır. Bu, dilçilik, psixologiya, fəlsəfə və bir sıra fənləri əhatə edən multidissiplinar bir sahədir.

Semiotika hər yerdə öz obyektlərini tapır. Dildə, riyaziyyatda, bədii ədəbiyyatda, vahid ədəbiyyat əsərində, memarlıqda, mənzilin tərtibatında, ailənin təşkilində, şüuraltı proseslərdə, heyvanlarla ünsiyyətdə, bitki aləmində semiotika tədqiqatların ayrılmaz parçasını təşkil edir. Təbii ki, bu özəlliyə görə semiotikada müxtəlif ixtisaslı alimlər - dilçilər, ədəbiyyat və incəsənət tarixçiləri, kulturoloqlar, sosioloqlar, psixiatrlar, riyaziyyatçılar əməkdaşlıq edirlər. 1974-cü ildə Milanda semiotika üzrə ilk Beynəlxalq Konqres keçirildi. Burada sovet mütəxəssisləri də iştirak edirdi. Qurultay qeyri-adi obyektlər və mülahizələri nümayiş etdirir (2, s. 12)

Amma hər yerdə onun bilavasitə subyekt informasiya sistemidir ki, belə sistemin də elementar nüvəsi dil işarələridir. Semiotik işarələr üç kateqoriyaya ayrılır: ikonik işarələr, indeks işarələri və simvolik işarələr. İkonik işarələr təmsil etdikləri şeyə bənzəyir, məsələn, bir ağacı təmsil edən bir ağacın şəklidir. İndeksli işarələr, yangını göstərən tüstü kimi anlayışa dolayı yolla istinad edir. Simvolik əlamətlər ixtiyari və şərtidir, məsələn, ağacı təmsil edən “ağac” sözü buna nümunə göstərilə bilər (2, s. 20)

Semiotika həmçinin işarələr və onların istinadları arasındakı əlaqəni araşdırır. Bunun ilkin cümlələrini Platonun “Kratilos” əsərində görmək mümkündür. Bu dialoq Platonun müasirlərinin böyük marağına səbəb olan mövzulardandır. Sokrat bir-birinə zidd olan iki mövqedən çıxış edirdi. Birincisi, yaxın dostu Hermogen tərəfindən müdafiə olunurdu. Hermogenə görə, bir cəmiyyətdə razılaşdırılan hər hansı bir ad üçün istifadə ediləcək şey o cəmiyyətdə doğru olandır. Digər mövqə isə tarixi şəxsiyyət olan Kratil tərəfindən müdafiə özünün təsdiqini tapırdı. Bu barədə Aristotel də məlumat vermişdir. Kratil “qaranlıq təbiətçi” adlı mövqeyi qəbul edirdi. Onun fikrinə görə, hər hansı bir cəmiyyətdəki konvensiyalar nə olursa olsun, hər bir ad yalnız “təbiətinə görə” aid olduğu şeyi adlandırır. Bu o deməkdir ki, etimoloji müayinə zamanı hər bir ad, onun adlandırdığı şey təbiətini düzgün şəkildə təsvir edə bilər və aşkarlıq qabiliyyəti onu həmin şey üçün düzgün ad edər (4, s. 101)

Sokrat hər bir mübahisənin fikirlərini araşdırır və onlar arasındakı münaqişəni həll etməyə çalışırdı. Lakin o, belə nəticəyə gəlir ki, adların təbiəti sözlərin təsviri ilə heç bir real əlaqə daşmır. Bizim istifadə etdiyimiz sözlər ilk dəfə yarandıqda təbiət reallığı adlanırdı Sokrat etimoloji prinsiplərdən istifadə edərək, bunun səhv fikir olduğunu qeyd edir və yunan dilinin yanlış olaraq, reallığın təbiətinin daimi dəyişmə və axar olduğunu bildirir. O iddia edir ki, işarələr xüsusi mənaya malik deyil, təmsil etdikləri obyektlərlə əlaqə vasitəsilə mənə qazanır. Bu

əlaqə işarələyən-işarə edən əlaqə adlanır.

Dilin işarəviliyi ilə bağlı ilk fikir söyləyənlərdən biri məşhur alman riyaziyyatçısı Q.Frege sonralar isə bunu xüsusi vurğulayan F.de Sössür olmuşdur (1, s. 164).

Semiotika sahəsində son illərdə çoxşaxəli fikirlərə və mülahizələrə rast gəlmək mümkündür. Müasir dilçilikdə semiotikanın geniş vüsət almasına R.Yakobson, T.Sebeok, U.Eko, A.Qraimas və rus dilçiliyində Y.Maslov, Y.Stepanov, N.B.Meçkovskaya kimi alimlər güclü təkan vermişlər. Hazırda bütün elm sahələrində semiotik ümumiləşmələrə can atırlar (1, s. 6).

1930-cu illərin Avstriya və Amerika məntiqi pozitivizmində müxtəlif (və ideal olaraq bütün) elmləri sözdə “vahid dil” əsasında birləşdirmək istəyi var idi. Hesab olunurdu ki, bu dil fizikanın dəqiq elmi dilinə (bütün cərəyanın adı – “fizikaçılıq”) yaxın olsa, öz rolunu ən yaxşı şəkildə yerinə yetirəcək. R. Karnap tərəfindən təqdim edilmiş dil semiotikanın sintaktika sahəsində yaranmış maraqlı işlərdən biri hesab olunur. O, öz vəzifəsini belə tərtib etmişdir: “Müşahidə olunan hadisələri izah etmək və proqnozlaşdırmaq üçün müsbət funksiyaları nəzəri dilin termin və cümlələrindən dəqiq şərtlər altında istifadə etməklə funksiyasını müəyyənləşdirir”.

Ümumiyyətlə, bu konsepsiyayı bütün məntiqi pozitivistlər qəbul edirdi. Onun izlərinə C.Pirs və C.Morrisin əsərlərində də rast gəlmək olar (3, s. 45).

C.Morris semiotikada dil işarələrinin funksionallığını müəyyənləşdirmək məqsədilə onu üç böyük sahəyə ayırmışdır: sintaktika, semantika və pragmatika. Bu 3 sahə daxilində bizi maraqlandıran sahə pragmatika ilə bağlıdır.

Qeyd edək ki, pragmatika az öyrənilən sahələrdəndir. Pragmatika lingvistik formalarla onlardan istifadə edənlər arasındakı münasibətləri araşdırır və danışanların ifadə etdiyi mənalara tədqiq edir. Burada kontekstual mənanın öyrənilməsi xüsusilə böyük önəm daşıyır. Pragmatikada deyilən ifadədən daha çox deyilməmiş amma düşünülmüş ifadələr ön plana çıxarılır (1, s. 322).

Qarşıya qoyduğu məqsədlərə çatmaq üçün pragmatika konteksti dil istifadəsinin daxilində araşdırır. O, situasiyanın kontekstini, nətiqin niyyətlərini və dinləyicinin gözləntilərini nəzərə alaraq, danışanların kommunikativ məqsədlərinə çatmaq üçün dildən necə istifadə etmələrinə diqqət yetirir. Bunların sayəsində dolaylı və ya gizli informasiyaların ötürülməsi prosesində dilin qayda-qanunlarını müəyyənləşdirir. Burada kommunikativ mətn və ifadələrin təsir gücü əsas amillərdən hesab olunur.

Praqmatik nöqteyi-nəzərdən dil istifadəsində kodlaşma, dekodlaşma, nəzakət qaydaları, onların istifadə məqamları prosesində vacib rol icra edir. Belə hallarda danışanlar dildən özlərini və ya sosial kimliklərini qorumaq və dinləyicilərini təhqir etməmək üçün istifadə edirlər. Bu, dolaylı istəklər və təriflər kimi dolaylı və nəzakətli dildən istifadə etməklə əldə edilir.

Praqmatik və semiotik təhlil birlikdə mənanın dil vasitəsilə necə çatdırıldığını və dinləyicilər tərəfindən necə şərh edildiyini hərtərəfli başa düşməyə imkan verir. Bu, yazılı mətnlər, şifahi söhbətlər, reklamlar və digər media formaları da daxil olmaqla, müxtəlif ünsiyyət vasitələrinə tətbiq edilə bilər.

Məqalənin aktuallığı. Semiotikanın işarə və simvolların vasitəsilə məna və mahiyyəti çatdırmaq imkanları məqalənin prioritet elmi müddəalarından biri kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Məqalənin elmi yeniliyi. İşarələr və simvollar silsiləsinin pragmatik qiymətləndirilməsi, məzmun müstəvisində təhlilə yönəldilməsi yeni bir elmi yanaşmaya cəhd kimi dəyərləndirilə bilər.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Araşdırma zamanı əldə olunan elmi nəticələr dilçilik (lingvistika) riyaziyyat, kompüter texnologiyaları və proqramları üçün praktik əhəmiyyət daşıya bilər. Bu sahələrin mütəxəssisləri üçün bu müddəalar təcrübə və tətbiqi əhəmiyyət daşıyacağını zənn edirik.

Ədəbiyyat

1. Veysəlli F.Y. Semiotika. Bakı, 2010.
2. Семиотика: Антология / Сост. Ю.С. Степанова. М., 2001.
3. Carnap R. The old and the new logic // Logical Positivism, Glencoe (Illin.), 1959.
4. <https://brianrabern.net/Plato-Cratylus.pdf>

A.A. Дадашзаде

Прагматическая эволюция языковых знаков

Резюме

Данная статья посвящена анализу прагматической эволюции языковых знаков. Основной темой статьи являются языковые знаки. Основная цель статьи-изучение семиотических знаков, а также исследование отношений между знаками и их референтамию.

A.A. Dadashzadeh

Pragmatic evolution of language signs

Summary

This article is devoted to the analysis of the pragmatic evolution of language signs. The main topic of the article is the language signs. The main aim of the article is studying semiotic signs and also deals with exploring the relationship between signs and their referents.

Redaksiyaya daxil olub: 04.05.2023